

bäsükiñä t(ä)gi kıdm(a)z (ä)rm(i)ş “(Selbst) der sich irrende Mensch wagt sich nicht an die Ehre (den Schmuck) ihrer Weisen und ihres Volkes [Yanılan bir insan bile onların bilgelerinin ve halkının onuruna (süsüne) el kaldırmaya cesaret edemezmiş]”;

VT (1896, 116; 2002, 165) *bir kişi y(a)ñ(t)ls(a)r ug(u)şı bud(u)nı bisükiñe t(e)gi kıdm(a)z (e)rm(i)ş* “Si un homme tombait en faute, ils ne s’avançaient pas jusqu’à ... de sa race et de son peuple [Bir kişi hataya düşse, onun soyunun ve halkının ...sına kadar gitmezlermiş]”;

HNO (1936, 24-25) *bir kişi y(a)ñ(t)ls(a)r ug(u)şı bud(u)nı bisükiñe t(e)gi kıdm(a)z (e)rm(i)ş* “Bir kişi yanılrsa, soyu, kavmi bisükine (?) kadar ilerletmez imiş”;

TT (1968, 231, 262) *bir kişī yañılsar oğuşī bodunī bisükīñä täge iquğmaz ärmış* “If a man commits an error, (the Chinese) do not give shelter to anybody (from his immediate family) to the families of his clan and tribe”;

ME (1970, 66, 18) *bir kişi yañılsar oğuşı budunı bişükiñe tegi kığmaz ermiş* “Bir insan yanılrsa, kabilesi, millet, akrabasına kadar barındırmazmış”;

TT (1988, 4, 5) *bir kişi: y(a)ñ(t)ls(a)r : ug(u)şı : bod(u)nı : bişükiñe : t(e)gi : kıdm(a)z : (e)rm(i)ş* “Bir kişi suç işlese, onun boyu(na), halkı(na) ve hısım akrabasına kadar (herkesi) öldürmezler imiş”;

ABE (1993, 88) *bir kişi yañılsar oğuşı bodunı ebi eşükiñe tegi kığmaz ermiş* “Bir kişi yanılrsa kabilesine, milletine, evine, eşiğine kadar kıyı yapmaz”mış; yani “sınır, hudut tanımazmış”. Başka bir ifadeyle “kabilesine, milletine, evine, eşiğine varıncaya kadar her hangi bir had, hudut tanımadan herkesi öldürmüştü”;

GSM (2005, 118) *Yi ren you cuo, lian qi zu ren, ren min, hou bei dou bu fan nao* “bir kişi hata yaptığı zaman, kavmine mensup olan kişileri, halkı ve sonraki nesillerini bile, affetmezler imiş”;

TT (2009, 41) *bir kişi yañılsar uğuşı bodunı bişükiñe tegi kığmaz ermiş* “(yene bir tereptin) bir kişi hatalaşsa, (uning) uruki, helki, hatta böşüktikisimini ayap koymaydiken “(öte yandan) bir kişi hata yapsa, (onun) uruğı, halkı, hatta beşiktekine de acımazlar imiş”;

EA (2012, 41) *bir kişi yañılsar uguşı bodunı böşükiñe*¹

1 Erhan Aydın ile Mehmet Ölmez’in 𐰽𐰺𐰸𐰸𐰽 runalarını *böşükiñe* şeklinde -ö- ile okumasını hayretle karşıladım. Radloff’tan Alyılmaz atlasına kadar ibarenin ikinci runasının -i- şeklinde tespit edilmesine rağmen ibareyi -ö- ile

tegi kıdmaz ermiş “Bir kişi yanıldığında soyu sopu, halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazlarmış”;

MÖ (2012, 78, 91) bir kişi : yaŋılsar : uğuşı : bodunu : boşükiŋe tegi : k'ıdmaz² ermiş “Bir kişi suç işlerse bütün kavmini, halkını, akrabalarına varıncaya kadar öldürmezlermiş”.

Bu cümlede WR, VT, HNO, TT, EA, MÖ'in uğuşı okudukları kelime TT, ME, ABE tarafından oguşı okunmuştur. Bana göre de oguşı okunmalıdır. Kelimenin u ünlüsü yerine o ünlüsü ile okunmasının sebepleri şunlardır:

Dağlık Altay bölgesi yazıtlarından Biçikti-Boom II/2 ile Biçikti-Boom V'te WG¹ şeklinde transliterasyonu yapılan bir kelime geçmektedir. Bu kelimenin transkripsiyonu og veya ug şeklinde yapılabilir. Ancak bu kelimedenden türetilen ogul, oğuş ve oguz kelimeleri o- ünlüsü ile telâffuz edildiği için ben og okunuşunu tercih ediyorum. Kelimenin etimolojik açıklaması ise *o-g şeklinde olmalıdır³ (Benzer bir örnek için krş. Y¹WG¹ yog < *yo-g “ölu gömme töreni”).

“Bir ana arı ile birlikte kovandan ayrılan yeni yetişmiş arı topluluğu”⁴ anlamına gelen ogul (< *o-g-u-l), Eski Türkçe'de “âile” anlamına gelen”⁵ oğuş (< *o-g-u-ş) ve “kabileler” anlamında -z çokluk veya topluluk eki ile yapılan topluluk adı olan oguz (< *o-g-u-z) kelimelerinin *o-g isminden türediğini düşünüyorum.

Yine bu cümlede geçen ve imlâsı 𐰉𐰺𐰏𐰚 şeklinde olan ibare bäsükiŋä (WR), bisükiŋe (VT, HNO, TT), bişükiŋe, (ME, TT, ABE), boşükiŋe (TT, EA, MÖ) gibi şekillerde tek kelime olarak okunmuştu.

Bu ibare ilk kez Gani Abdurahmanov ile Alibek Rüstemov tarafından 1982'de (e)bi (e)sükiŋe şeklinde, iki kelime olarak okunmuş ve “evine örtüsüne” şeklinde de anlamlandırılmıştı.

Ahmet Bican Ercilasun ise 1993'te bu okuyuşu (e)bi (e)şükiŋe “evi eşişine” şeklinde düzeltmişti. Böylece cümlede og(u)şı bod(u)nı ve (e)bi (e)şüki şeklinde iki tane ikileme olduğu da görülmüştü.

Bilindiği gibi ikileme ve ikizlemelerin ikinci kelimesindeki ek anlam bakımından ilk kelimeye de ait olmaktadır. Buna göre; ibarenin dördüncü kelimesi olan (e)şükiŋe kelimesindeki -ŋe eki kendisinden önceki üç kelimeye, yani hem og(u)şı bod(u)nı hem de (e)bi kelimesine anlam açısından eklendiğinde

okumanın bir açıklaması olmalıdır.

2 15 Aralık 1893'te Vilhelm Thomsen'in kalın sıralı runalara 1, ince sıralı runalara 2 numarasını koyması, bu güne kadar itirazsız Kabul edilmiştir. 𐰉𐰺𐰏𐰚 kelimesinin Mehmet Ölmez tarafından k'ıdmaz şeklinde yapılan transkripsiyonunda 𐰚 runasının k' olarak okunması ile ne ifade edilmek isteniyor? Bunun da bir açıklanmasının yapılması gerekmez mi?

3 Bu konuda bk. Osman Fikri Sertkaya, “Göktürk metinlerinde yeni okuma ve anlamlandırmalar”, Ekim 2013'te İstanbul'da toplanan VIII. Milletlerarası Türkoloji Kongresi'nde sunulan bildiri.

4 Türkçe Sözlük, oğul (3) ve oğul vermek Ankara, 2010, 11. baskı, s. 1790a.

5 EDPT 96a-b. uğuş. Daha sonraları DLT'te kelimenin “el-aşiret = kabile” anlamı da zikrediliyor.

ibare *og(u)şl<ηa> bod(u)nı<ηa> (e)bi<ηe> (e)şükiqe* şeklini almaktadır. Buna göre cümlenin baş kısmı *bir kişi y(a)η(t)ls(a)r og(u)şl<ηa> bod(u)nı<ηa> (e)bi<ηe> (e)şükiqe t(e)gi...* şeklini almış olur.

2. Bu cümlede, imlâsı **ԿՅՅԻԿ** olan fiil nâşirler tarafından *kıdm(a)z, ıkıdm(a)z, kudm(a)z* ve *k^ldmaz* gibi şekillerde okunmuş ve değişik şekillerde de anlaşılmıştır:

WR (1895, 33) *qıdm(a)z (e)rm(i)ş* “wagt sich nicht”;

VT (1896, 116) *kıdm(a)z (e)rm(i)ş* “... ne s’avançaient pas [gitmezlermiş]”;

HNO (1936, 24-25) *kıdm(a)z (e)rm(i)ş* “yürütmez [ilerletmez] imiş”;

TT (1968, 232, 262) *ıqıdmaz⁶ ürmüş* “do not give shelter [barındırmazmış]”;

ME (1970, 66, 18) *kıdmaz ermiş* “barındırmazmış”;

TT (1988, 4, 5) *kudm(a)z (e)rm(i)ş* “(herkesi) öldürmezler imiş”;

ABE (1993, 88) *kıdmaz ermiş* “kıyı yapmaz”mış yani “sınır, hudut tanımazmış”.

EA (2012, 41) *kıdmaz ermiş* “sağ bırakmazlarmış”;

MÖ (2012, 78, 91) *k^lıdmaz ermiş* “öldürmezlermiş”.

3. Köl Tigin yazıtı, Kuzey yüzünün 8. satırındaki cümle şöyledir (Alyılmaz, 2005: 55):

ԿՅՅԻԿ : >DԵՅԵԶ : ԻԲԻԿԻԿ :

Bu cümlede geçen ve imlâsı da **ԿՅՅԻԿ** şeklinde olan fiil nâşirler tarafından *akıttımız, küt(i)m(t)z = k[ıd]t(i)m(t)z, küt[t](i)m(t)z* ve *(a)k(i)t(t)ımız* şekillerinde okunmuş ve değişik şekillerde anlaşılmıştır:

WR (1895, 27) *Kül Tâgin bâg başlayı akıttımız* “Wir liessen die Fürsten unter der Aufführung des Kül-Tegin gegen den Feind los [Beyleri Kül-Tegin’in başkanlığında düşmanın üzerine saldı]”;

VT (1896, 113; 2002, 159) *kül t(i)g(i)n b(â)g b(a)şl(a)yu küt(i)m(t)z* “sous les orders du beg Kül-téghin nous nous avançâmes [Kül-tegin Bey’in emri altında ilerledik]”;

HNO (1936, 50) *kül t(e)g(i)n b(e)g b(a)şl(a)yu k[ıd]t(i)m(t)z⁷* “Kül tegini baş kumandan tayin edip (?) gönderdik”;

TT (1968, 237, 271) *kül tigin âbig başlayı aqıt(t)ımız* “We ordered (the

6 ıqıd- (?) “to give shelter [barındırmak]”.

7 HNO, *Eski Türk Yazıtları*, IV, 88’de KT K 8’de *küt(i)m(t)z* okuduğu fiili *k[ıd]tımız* şeklinde düzeltiyor ve fiili *kıd-* “ilerletmek” şeklinde anlamlandırıyor.

“yürüyüşe devam etmek, yola devam etmek”, sonra da *(a)k(i)t-* okunarak “akın yapmak” şeklinde anlamlandırılan fiil üzerinde duralım. Burada kelimenin “akın etmek” anlamında *(a)k(i)t-* okunması bana pek doğru gelmiyor. Çünkü ortada yapılan bir akın yok. Sadece askerlerin gündüz faaliyetlerine ek olarak, düşmanla bir an önce karşı karşıya gelmek için, gece yapılan bir yolculuğun veya yürüyüşün ifadesi var. Devamlılığı ifade eden bu eylem de Türkçede “geceyi gündüze katmak” deyiimi ile ifade edilmiştir. Göktürkçe cümleyi *tün<(ü) g künke> k(a)td(i)m(i)z* cümlesinin kısa şekli olan *tün k(a)td(i)m(i)z* şeklinde anlamak ifadenin bağlamına daha uygun düşer.

Bana göre RGA tarafından *(a)k(i)t-* okunup “akın yapmak” şeklinde anlamlandırılan, TT ile VR tarafından da benimsenen fiilin okunması ve anlamlandırılması bir “Verschlimmbesserung [Doğruyu başarı ile yanlışla çevirme]” örneğidir. Fiilin okunması ile anlamlandırılmasını *k(a)t-* “katmak, eklemek, dahil etmek” şeklinde düzeltmek ve ibareyi “geceyi gündüze katmak” şeklinde anlamak gerekiyor.

6. Köl Tigin yazıtının Kuzey yüzünün 8. satırındaki “*Kül / Köl Tigin - b(e)g / (e)b(i)g / (e)v(i)g - b(a)şl(a)yu - akıttımız / küt(i)m(i)z / k[ü]d]t(i)m(i)z / küt[t](i)m(i)z*” cümlesinin genellikle iki kelimesi üzerinde değişik okumalar yapılmıştır. İlki cümlelerin fiilidir. Sırası ile *akıttımız* (WR), *küt(i)m(i)z* (VT), *k[ü]d]t(i)m(i)z* (HNO) ve *küt[t]ımız* (ME), *(a)küt[t](i)m(i)z* (Sir GC, TT), *akıttımız* (MÖ) ve *akıt<d>ımız* (EA) gibi çeşitli transkripsiyonlarla okunmuştur.

Cümlede 𐰽𐰺𐰍𐰏 imlâsı ile geçen bu fiil WR tarafından *akıttımız* “üzerine saldı”, VT tarafından *küt(i)m(i)z* “ilerledik”, HNO tarafından *k[ü]d]t(i)m(i)z* “gönderdik” şeklinde karşılanmış, ME de *küt[t]ımız* okuduğu fiili “müdafaa tedbiri aldık” şeklinde anlamlandırmıştır.

Fiil ilk kez WR tarafından *(a)küt-* okunmuştu. Yıllar sonra TT de bu okumayı benimsemiş ve *(a)küt-* okuduğu fiili 1968’de Glossary (s. 300)’da “to order to march [yürümeyi emretmek], let reid [(akın yapmasına) izin vermek]” olarak anlamlandırmıştır.

1988’de de metinde *(a)küt-* şeklinde okuduğu fiil, yayımının Sözlük bölümünde yer almıyor. Ancak eserin daha sonraki baskılarında (sözgelimi 2010’da yapılan 4. baskıda) *(a)küt-* “akın ettirmek” şeklinde yer alıyor.

aküt- fiili DLT I 212’deki *beg akınçı akıttı* “Bey düşmana karşı akıncı gönderdi” cümlesinde “akın yapmak” anlamında geçmektedir.

Ancak TT tarafından *kül t(i)g(i)n (e)b(i)g b(a)şl(a)yu (a)küt(t)i)m(i)z* okunan cümlelerin eserin dört baskısındaki çevirisi “Kül Tigin’i karargâhın başında bıraktık” şeklinde yapılmış.

İkinci değişiklik 𐰽𐰺 runaları ile ifade edilen kelimenin WR, VT, HNO,

EDPT’te *b(e)g*, TT ile ME tarafından *(e)b(i)g*, EA ile MÖ tarafından da *(e)v(i)g* şeklinde okunmasıdır.

Ancak bütün bu okumalar cümlede bir anlam vermiyor. Çünkü cümlenin devamında Oguzların *ordu*’ya yani karargâha baskın yaptığı söyleniyor. *Ev*’e baskın yapıldı denmiyor.

Bana göre bu kelimeyi *b(i)g* okumak ve *b(i)ŋ* (1000) kelimesinin aykırı genizleşme (denazalizasyon)’ye uğramış bir örneği olarak kabul etmek gerekiyor.

Köl Tigin, Bilge Kağan ve Ongi yazıtlarındaki aykırı genizleşme (denazalizasyon) yani $\eta > g$ değişmesinin bazı örnekleri T. Tekin tarafından iki kez listelenmiştir (Tekin, 1968: 92-93; Tekin, 2000: 72):

öltün yerine *öltüg* (KT G 6; KT G 7; BK K 5, BK K6; *ölsikiŋ* (KT G 6, BK K 5) yerine *ölsikiğ* (KT G 6; KT G 7; *buŋuŋ* yerine *buŋug* (KT G 8); *bartuŋ* yerine *bartıg* (KT G 9; KT D 24; BK K7, BK D 19 BK D 20); *alkıntuŋ* yerine *alkıntıg* (KT G 9; BK K 7); *arıltuŋ* yerine *arıltıg* (KT G 9); *ertiuŋ* yerine *ertıg* (KT G 9; BK K 7); *edgüŋ* yerine *edgüg* (KT D 24; BK D 20); *töröŋin* (KT D 24) yerine *törögün* (KT D 22); *törögüŋin* yerine *törögügin* (BK D 19); *kigürtüŋ* yerine *kigürtüg* (KT D 23; BK D 19); *ertiuŋiz* yerine *ertıgiz* (KT K 9, 19, GD); *bartuŋız* yerine *bartıgız* (KT GD); *kıtuŋ* yerine *kıltıg* (BK D 20); *süŋüküŋ* yerine *süŋüküg* (BK D 20); *bilmedüküŋin* yerine *bilmedükigin* (BK D 20); *begleriŋde* yerine *beglerigde* (BK K 13); *körtüŋ* yerine *körtüg* (O F 7).

“Aykırı genizleşme (Denazalizasyon)” ses olayının Eski Uygur Türkçesi’ndeki bazı örnekleri Engin Çetin tarafından verilmektedir. Ancak Engin Çetin Eski Uygur Türkçesi’ndeki bu örnekleri bir ses olayı veya $\eta \sim g$ nöbetleşmesi yerine imlâ yanlışı saymaktadır (Çetin, 2008: 143).

“Bin (1000)” kelimesi Tonyukuk yazıtında 𐰽𐰺 *biŋ* (Ton. I G 9 (= 16. satır): *biz* : *(i)ki biŋ* : *(e)rt(i)m(i)z*; Ton. I D 1 (= 18. satır): *(i)ki biŋ* : *(e)rt(i)m(i)z*) ve 𐰽𐰺 *biŋ* (Ton. I G 7 (= 14. satır): *(i)ki üç biŋ* : *süm(ü)z*) şekillerinde hem kalın sırada hem de ince sırada geçiyor. BK yazıtında ise 𐰽𐰺 *biŋ* (BK G 1: *bir tümen* : *artukı* : *y(i)ti biŋ* süg) şeklinde ince sırada geçtiği görülüyor.

Uygur döneminin runik yazıtlarından Taryat ile Şine Usu’da da kalın sırada 𐰽𐰺 *biŋ* örneklerini görüyoruz. *b]iŋ s(e)ŋüt* (Tar. G 4); *biŋ yıl[l](i)k* (ŞU D 9); *biŋ b(a)ş[i]* (Tar. B 7); *b(i)ş biŋ (e)r b(a)şı* (Tar. B 7).

Ancak Şine-Usu B 9’da geçen *b(i)ŋ* 𐰽𐰺 *yunt*: *k(a)lm(i)ş* ibaresinde ince sıralı *biŋ* kelimesinin -i- ünlüsü veya runası yazılmadan *b(i)ŋ* 𐰽𐰺 şeklinde imlâ edildiğini görüyoruz.

Dolayısıyla Köl Tigin yazıtındaki kelimedede *b(i)ŋ* 𐰽𐰺 (ŞU B 9) > *b(i)g*

✠✠ (KT K 8) şeklindeki “aykırı genizleşme (denazalizasyon)” ses değişmesini mümkün görüyorum. Yani yukarıda verilen “aykırı genizleşme (denazalizasyon)” örneklerine ek olarak KT K 8. satırda geçen ✠✠ *b(i)g* örneğini *biη* (1000) yerine kullanılan “aykırı genizleşme (denazalizasyon)” örneği sayarsak, *b(i)g b(a)şl(a) yu* ibaresini “bin (kişinin) başı olarak” anlamak imkânı doğuyor. Böylece çeşitli nâşirlerin *b(e)g / (e)b(i)g / (e)v(i)g* okuyuşları da ortadan kalkmış oluyor.

Bu görüşümü pekiştiren güzel bir örnek MNB-Hamî nüshasında geçen “bin yapraklı” anlamındaki *mig yapırğaklag* ibaresidir. Bu ibarede “1000 = ming” rakamı aykırı genizleşme ile *mig* şeklinde geçmektedir.

Engin Çetin “Kül Tigin yazıtı kuzey yüzü dokuzuncu satırda yer alan *ögs(ü)z ak at üzerine*” başlıklı yazısında *ögs(ü)z* kelimesini “*öñsüz* yerine yanlışlıkla yazılan bir sözcük” şeklinde düşünmektedir (Çetin, 2008: 135-147).

Bana göre burada kelimeyi yanlış yazma yoktur, aksine *öñs(ü)z* “renksiz” > *ögs(ü)z* şeklinde $\eta > g$ “aykırı genizleşme (denazalizasyon)” ses olayı vardır.

Çünkü MNB-Sengim yazması 131a/10’da “renkli renksiz” anlamında *önglüg öñgsüz* şeklinde geçmesi gereken ibare *öglüg ögsüz* şeklinde geçiyor.

Böylece çeşitli nâşirlerce “Annesiz” veya “At adı” şeklinde açıklanan *ögs(ü)z* kelimesinin “renksiz, üzerinde başka renk benek olmayan” at anlamına geldiği de açıklık kazanmış olmaktadır.

Engin Çetin *az yagız, azman ak, ögsüz ak* gibi renk bildiren iki söz yanyana kullanıldığı zaman *at* kelimesinin düştüğü ve isim çekim eklerinin *az yagız-ın* “sarı renkli [at]ını”, *azman ak-ıg* “sarımsı (?) kır [at]ı”, *ögsüz ak-in* “renksiz (beneksiz, üzerinde başka renk olmayan) ak (= kır) [at]ını” şeklinde renk bildiren iki söze doğrudan eklendiği tespitinde de bulunmaktadır.

Engin Çetin’e göre : *köl tig(i)n : ögs(ü)z (a)kin : bin(i)p* : ibaresi “Köl Tigin beneksiz tamamen kır atına binip” şeklinde anlaşılmalıdır.

Bu açıklamalara dayanarak, ben KT K 8 - KT K 9’daki cümlelerde geçen *b(i)g* ve *ögs(ü)z* kelimelerini *b(i)η* “bin, 1000” ve *öñs(ü)z* “renksiz (beneksiz, üzerinde başka renk olmayan)” kelimelerinin “aykırı genizleşme (denazalizasyon) ses olayına uğrayan iki örneği kabul ediyor ve bu cümleleri şöyle okuyup anlamlandırıyorum. *(a)mga korg(a)n : kışl(a)p : y(a)zıña : og(u) zg(a)ru : sü t(a)ş(i)kd(i)m(i)z : köl t(i)g(i)n : b(i)g b(a)şl(a)yu (a)kıt[t](i)m(i)z : og(u)z y(a)gı : ordug : b(a)sdı : köl tig(i)n : ögs(ü)z (a)kin : bin(i)p : tokuz (e) r(e)n : s(a)nçdı : ordug : birm(e)di*: “Amga Korgan’da kışlayıp, ilkbaharında Oğuz’a doğru asker sevk ettik. Köl Tigin’i bin (kişinin) başı olarak (karargâha) gönderdik. Düşman (ımız) Oğuz, karargâhı bastı. Köl Tigin tamamen kır (at)ına binerek dokuz eri mızrakladı. Karargâhı teslim etmedi”.

7. Şimdi tekrar başa dönüp 𐰉𐰺𐰽𐰾 imlâlı kelime üzerinde duralım.

Genellikle nâşirler (WR, VT, HNO, ME, ABE, EA, MÖ) kelimeyi *kıdm(a)* z şeklinde okumuşlardır. Sadece TT 1968’de ◀ runasının değerini *ık* olarak aldığı için kelimeyi *ıkıdmaz* okumuş, 1988’de ise ◀ runasının değerini *ık* yerine *kı* olarak aldığı için *ıkıdmaz* okuyuşunu *kıdm(a)z* şeklinde değiştirmiş, bunun için de bir açıklama yapmamıştır.

Ancak Göktürkçe’de ünsüz ile başlayan bir kelime için daima grafik olarak gösterilmemiş yani runa ile imlâ edilmemiş bir ünlü önses düşünülebilir. Bu yüzden ben bu fiili WR gibi *(a)kıdm(a)z* şeklinde okuyorum.

(a)kıd- fiilini *(a)kıt-* fiilinin bir varyantı olarak kabul edersek, *d ~ t* varyantlı fiillerle bu görüşümüzü kuvvetlendirmek gerekir.

-d’li örnekler	-t’li örnekler
ıdmış ŞU D 10, 12	ıtdım ŞU D4, 11, B 3 ıttım BK D 40; Ton 33
ıdmış Ton. 9, 34	ıttım ok Ton 52
ıdıp Ton. 26	ıtdı ŞU K6 ıttı KT D 7, G 12; BK D 7, K 14
ıdmaz	ıttımız BK D 40; Ton 42
ıgidmiş KT G 9, KT D 23; BK K 6, BK D 19, 35	ıgitti KT D 16, BK D 14
ıgideyin KT D 28, BK D 23, 35	
ıgidür KT G-D	
ıgidin BK K 13	
eşidip Ton. 12, 17, 22, 23, 30, 33, 35, 36, 42	eşittim Ton. 24
kodup ŞU D 2	kotdum ŞU D 2, B 3, G 6

Yani *ıd-*, *ıgid-*, *eşid-*, *kod-* fiilleri -d’li ve bu -d’li fiillerin varyantları *ıt-*, *ıgit-*, *eşit-*, *kot-* şeklinde KT, Ton., BK ve ŞU yazıtlarında, karışık olarak kullanılmıştır.

Karahanlı Türkçesi’nin önde gelen eserlerinden olan Kur’an çevirisi (TİEM 73)’den *yokad-* ~ *yokat-* ~ *yokaz-* örneklerini verelim.

-d-'li örnekler	-t-'li örnekler	-z-'li örnekler
yokad-	yokat-	yokaz-
yokadıp (2:117)	yokatur (2:275)	yokazmış (27:49)
yokadtaçı (7:164)	yokatguları (40:5)	yokaztaçı (28:59)
yokadı turguçılar (29:31)	yokattımız (6:6; 25:36 ve 39; 26:172; 27:51; 36:31; 38:3)	yokazturur (47:32; 49:2)
yokadturulgu (7:139)	yokatmak (3:141; 25: 36 ve 39)	

Yukarıda verilen Karahanlı Türkçesi örneklerindeki $d \sim t \sim z$ alternanslarına dayanarak KT G 6 = BK K 4'teki 𐰇𐰪𐰫𐰬 imlâsı ile geçen fiil kökünü (*a*)*kıd*- şeklinde okumak ve bu fiili de KT K 8'de 𐰇𐰪𐰫𐰬 şeklinde geçen (*a*)*kıt*- fiilinin varyantı olarak kabul etmek imkânı doğuyor.

𐰇 k^l runası ile 𐰇 $ık \sim k \sim kı$ runasının nöbetleşmesi için sadece *kıl-* ~ *kıs-* ~ *kış-* fiilinin türevlerine bakmak yeterli olacaktır.

kısd(i)m 𐰇𐰪𐰫𐰬 (Ton. I B 6) fakat *kıs(a)yin* 𐰇𐰪𐰫𐰬 (Ton. I G 4); *kışd(i)m* 𐰇𐰪𐰫𐰬 (BK B 25) ile *kılt(i)m* 𐰇𐰪𐰫𐰬 (BK B24) yanında *kı^l(i)nt(i)m* 𐰇𐰪𐰫𐰬 (Ton. I B 11).

Sıra *ak-* ve *akıd-* ve *akıt-* fiillerinin Eski Türkçe devresindeki anlamlarına geldi.

(*a*)*kıd-* (KT G 6) ~ *akıt-* (KT K 8) fiili Köl Tigin yazıtındaki iki örneğinde de cümlelerin bağlamı içerisinde “göndermek, sevk etmek, ilerletmek, devam ettirmek, yürütmek” gibi şekillerde anlamlandırılmıştır. Bunların içerisinde “akın yaptırmak” anlamı yoktur.

Ötüken Uygurlarının runik harfli metinlerinden Tes ve Taryat yazıtlarında *akız-* “akın etmek, hücum etmek, saldırmak” anlamı ile geçer. (*a*)*k(i)z(a) ... b(a)rm(i)ş* “akın ederek ... gitmiş” (Tes K 3, Tar. D 2). Bu eylemi yapan kişi ise Tar. K 1'de (*a*)*k(i)nçu* “akıncı, akın eden, hücum eden, saldıran” anlamı ile geçer.

Ancak Budist ve Manihey Uygur metinlerinde *akıt-* fiili “(su, gözyaşı) akıtmak” anlamları ile geçmektedir (Röhrborn, 2010: 34).

Karahanlı Türkçesi'nde geçen *akıt-* “akın yapmak” örneği ise EDPT 81a'daki **akıt-** maddesinde verilmiştir.

8. 2012 ve 2013 yıllarında yapılan yayımlarda Mehmet Ölmez (2012, 78, 91) *bir kişi : yañılsar : uğuş : bodunı : böşükiñe tegi : k^lıdmaz ermiş* “Bir kişi suç işlerse bütün kavmini, halkını, akrabalarına varıncaya kadar öldürmezlermiş”

çevirisi ile cümlede verilen hükmü “öldürmezlermiş” şeklinde anlıyor.

Hakan Özdemir (2013: 131-139)’de “bir kişi yanılısar uğuşı bodunu ebi eşükiñe tegi kıdmaz ermiş ibaresi üzerine” adlı araştırmasında cümlede verilen hükmü “bir kişi suç işlese, boyu, millet, hısım akrabasına kadar cezalandırmazlarmış” şeklinde anlıyor.

Bu görüşlere karşı Erhan Aydın (2012, 41) bir kişi yanılısar uğuşı bodunu boşükiñe tegi kıdmaz ermiş “Bir kişi yanıldığında soyu sopu, halkı (ve) akrabalarına varıncaya kadar sağ bırakmazlarmış” çevirisi ile cümlede verilen hükmü “sağ bırakmazlarmış = öldürürlermiş” şeklinde anlıyor.

Konuyu teferruatı ile işleyen Ahmet Bican Ercilasun “Göktürk anıtlarında ‘yanılma’nın sonu daima ‘ölmek, yok olmak, kul köle olmak’tır” tespitinde bulunmuştu. Yanılmak “hata yapmak, suç işlemek, (devlete) ihanet etmek” sonunda ölmek örneklerini görelim:

y(a)η(t)l(t)p öls(i)k(i)η(i)n y(e)me bunta urt(u)m “yanılıp öleceğini de burada yazdım” (KT G 10).

özi y(a)η(t)ldı, k(a)g(a)mı ölti, bod(u)mı k(ü)η kul boltı “Kendisi hata yaptı, Kağanı öldü, Halkı carıye (ve) kul oldu” (KT D 20)

biz(i)ñe y(a)η(t)ltukin y(a)z(t)ntukin üç(ü)n k(a)g(a)mı ölti. buyrukı b(e)gl(e)ri y(e)me ölti “Bize yanıldığı için, yoldan saptığı için, kağanı öldü, komutan(lar)ı, begleri de öldü” (BK D 16).

Alimcan İnyet (2001: 451-452) Çin’deki bu cezalandırmayı şöyle anlatıyor:

“Aslında bu ibare Çin tarihinde *zu xing* “milleti kırmak, öldürmek” diye bilinen ceza yöntemini yansıtmaktadır. Çince *zhū liàn jiu xìng* “dokuz sülâlesine kadar kırmak, öldürmek”, *miè zú* “sülâlesini yok etmek” gibi terimlerle ifade edilen bu ceza yöntemine göre, bir kişi suç işlerse, suçluyla birlikte dokuz sülâlesi yok edilmektedir. Buradaki dokuz sülâle baba sülâlesinden 4, anne sülâlesinden 3, hanım sülâlesinden 2 aileyi gösterir. Çin’de bu ceza ...Tang döneminde (M. S. 618-907. yıllar) belli esaslara bağlanmış ve kapsamı devlete suikast düzenleyen ve ihanet edenlerle sınırlı tutulmuştur...

Bu ceza yöntemi 1905 yılında ancak iptal edilebilmiştir. ...

Bu ceza yönteminin suçlu yakınlarının intikam alma olasılığını ortadan kaldırma, cezanın caydırıcılığını artırma, başkalarına ders verme amacıyla uygulandığı ifade edilmektedir”.

Sonuç olarak ben Köl Tigin yazıtının Güney yüzünün 6. satırı ile Bilge Kağan yazıtının Kuzey yüzünün 4. satırında geçen bu düşümlü (elliptisch/elliptic) cümleyi gramer bakımından tamamlayarak *bir kişi y(a)η(t)ls(a)r og(u)şı<ηa> bod(u)mı<ηa> (e)bi<ηe> (e)şükiñe t(e)gi (a)kıdm(a)z (e)rm(i)ş* şeklinde transkripsiyonluyor ve “bir kişi yanılrsa (hata yapsa veya suç işlese), [Çinliler]

âilesi(ne), halkı(na), evi(ne), eşğine (= soyuna sopuna) kadar bırakmaz (hepsini öldürür) imiş” şeklinde anlıyorum.

Kişi Adları Kısaltmaları

ABE	Ahmet Bican ERCİLASUN
CA	Cengiz ALYILMAZ
EA	Erhan AYDIN
GSM	Geng SHI-MIN
HNO	Hüseyin Namık ORKUN
ME	Muharrem ERGİN
MÖ	Mehmet ÖLMEZ
OFS	Osman Fikri SERTKAYA
RG	Rene GIRAUD
RGA	Ramstedt-Grenö-Aalto
TT	Talât TEKİN
VR	Volker RYBATZKI
VT	Vilhelm THOMSEN
WR	Wilhelm RADLOFF

Kaynaklar

- 1993 Ahmet Bican Ercilasun, “Bir kişi yañılsar oğuşı bodunu bişüküne tegi kıdız ermiş (KT, G, 6 = BK, K, 4) ibaresi üzerine”, *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1993*, Ankara, 1995, 83-89.
- 2004 Nadir İlhan, “Yanılsar ... bişüküne tegi kıdız ermiş” *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14/2, Elazığ, 2004, s. 121-128.
- 2011 Alimcan İnyet, “Bir kişi : y(a)gıls(a)r : oğ(u)şu : bod(u)nı : bişükige : t(e)gi : kıdız(a) z : (e)rm(i)ş ve in(i)si [(a)ç]isin : bilm(a)z : (a)rtı : oğlı : k(a)nın : bilm(e)z (a)rtı ibareleri üzerine”, *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl” Konulu III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, I*, Ankara, 2011, s. 451-452 .
- 2013 Hakan Özdemir, “Bir kişi yağılsar uğuşu bodunu ebi eşükige tegi kıdız ermiş ibaresi üzerine”, *Dil Araştırmaları*, 13, Güz 2013, s. 131-139.
- 1895 Wilhelm RADLOFF, *Die alttürkische Inschriften der Mongolei*, St. Petersburg, 1895.
- 1896 Vilhelm Thomsen, *Inscriptions de L 'Orkhon Déchiffrées*, Helsingfors, 1896.
- 1936 Hüseyin Namık ORKUN, *Eski Türk Yazıtları*, I, 1936.
- 1958 Pennti Aalto-G. J. Ramstedt-J. Granö, “Materialien zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei”, *JSFOu*, LX:7, 1958.
- 1961 Rene Giraud, *L'Inscription de Bain Tsokto*, Paris, 1961.

- 1968 Talât Tekin, *A Grammar of Orkhon Turkic*, Bloomington, 1968.
- 1970 Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul, 1970.
- 1972 Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*, Oxford, 1972.
- 1988 Talat Tekin, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 1988.
- 1997 Volker Rybatzki, *Die Tonukuk-Inschrift*, Szeged, 1997.
- 2000 Talât Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara, 2000.
- 2005 Geng Shi-min, “Gudai tujuewen beaming yanjiu”, *Eski Türk Yazıtları Araştırmaları*, Pekin, 2005.
- 2008 Engin Çetin “Kül Tigin yazıtı kuzey yüzü dokuzuncu satırda yer alan ögs(ü)z ak at üzerine”, *Türk Dilleri Araştırmaları (Festschrift in Honor of Talat Tekin)*, 18, İstanbul, 2008, s. 135-147.
- 2009 Talat Tekin, *Orhon Abidiliri (Kül Tigin, Bilge Hakan, Tonyukuk Abidiliri)*, Beijing, 2009.
- 2010 Klaus Röhrborn, *Uigurisches Wörterbuch. Sprachmaterial der vorislamischen türkischen Texte aus Zentralasien - Neubearbeitung -1. Verben. Band 1: ab— äzüglä-*, Stuttgart, 2010.
- 2012 Erhan Aydın, *Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor)*, Konya, 2012.
- 2012 Mehmet Ölmez, *Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan'daki Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 2012.
- 2013 Hakan Özdemir, “Bir kişi yagırsar uguşı bodumı ebi eřükiŋe tegi kıdmaz ermiş ibaresi üzerine”, *Dil Araştırmaları*, 13, Güz 2013, s. 131-139.